

PIOTR KOPROWSKI

ORCID: 0000-0002-3843-3640

Uniwersytet Gdański

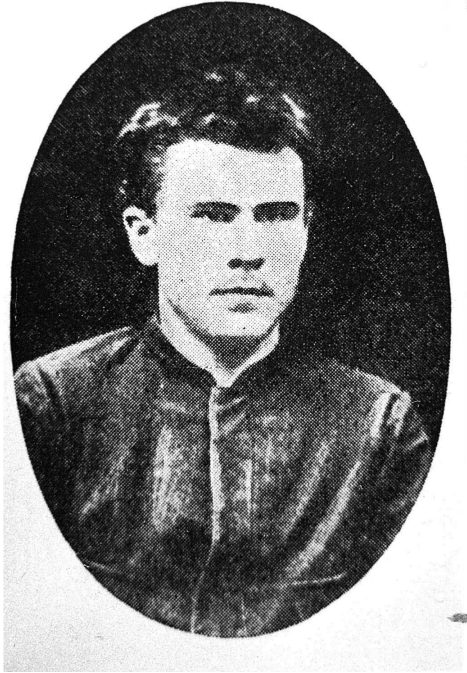
Wacław Sieroszewski — badacz społeczności jakuckiej

Problematyka związana z wkładem Polaków w XIX wieku do badań nad ludami Syberii jest obecnie przedmiotem dosyć dużego zainteresowania. Uwagę współczesnych polskich badaczy przyciąga między innymi postać Wacława Sieroszewskiego (1858–1945) — zesłańca, etnografa, autora niezwykle ważnej i jedynej w swoim rodzaju monografii o Jakutach, dziś już będącej pozycją klasyczną. Celem artykułu jest przedstawienie kilku uwag i spostrzeżeń na temat jego badań poświęconych społeczności jakuckiej.

Sieroszewski, oskarżony o propagowanie socjalizmu i współpracę z działaczami socjalistycznymi (między innymi z Ludwikiem Waryńskim), został w lipcu 1878 roku aresztowany i osadzony w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej. W dniu 12 lipca 1879 roku w cytadeli — w związku z zastrzeleniem młodego, siedemnastoletniego socjalisty Józefa Beutha przez wartownika — wybuchł bunt więźniów. Więźniowie — w tym Sieroszewski i przebywający z nim w celi działacz socjalistyczny Stanisław Landy — zaczęli demolować cele, rozbijać okna i drzwi. Sieroszewski rzucił w generała Romeo Ulrycha ramą wyrwaną z okna. Za ten czyn, zakwalifikowany jako próba zamachu na reprezentanta rosyjskiego aparatu władzy, groziła mu kara śmierci. Sieroszewski i Landy 22 lipca 1879 roku stanęli w trybie doraźnym przed Warszawskim Okręgowym Sądem Wojskowym. Podczas procesu poszkodowany oficer stwierdził, że okiennica nie została rzucona weń umyślnie, lecz nieodpowiednio przymocowana po prostu wypadła z rąk młodemu Polakowi. Sąd uwzględnił tę opinię, mimo to jednak uznał Sieroszewskiego i Landego za winnych, pozbawił ich praw stanu oraz skazał pierwszego z nich na osiem lat twierdzy, a drugiego — na dwanaście lat ciężkich robót. Ze względu na młody wiek Sieroszewskiego generał-gubernator warszawski Paul Demetrius

von Kotzebue złagodził wyrok, zamieniając go na zesłanie i osiedlenie (bezterminowe, czyli bez szans powrotu) w północno-wschodniej Syberii¹.

Sieroszewski (fot. 1) wraz z innymi więźniami 22 sierpnia 1879 roku opuścił Warszawę, rozpoczynając podróż na zesłanie. Kolejne etapy tej podróży wiodły przez Wysznij Wołoczek, Moskwę, Niżny Nowogród, Perm, Jekaterynburg, Tiumeń, Tobolsk do Irkucka. Następnie Sieroszewski z Irkucka udał się do Jakucka, do którego dotarł wiosną 1880 roku. Z kolei z Jakucka wyruszył do docelowego miejsca pobytu — do Wierchojańska. W Wierchojańsku, osadzie położonej w północnej części obwodu jakuckiego, pojawił się pod koniec maja 1880 roku i przebywał niecałe dwa lata. Dzięki swoim kwalifikacjom rzemieślniczym zorganizował tam warsztat, w którym dokonywał głównie napraw różnorakich narzędzi i sprzętów okolicznych mieszkańców².

Fot. 1. Waclaw Sieroszewski w okresie zesłania (początek lat osiemdziesiątych XIX wieku), zbiory własne autora.

¹ K. Czachowski, *Waclaw Sieroszewski. Życie i twórczość*, Lwów 1938, s. 14; W. Sieroszewski, *Dziela*, t. 16, Kraków 1959, s. 194–200; A. Sieroszewski, *Słowo i czyn. Życie i twórczość Waclawa Sieroszewskiego*, Wrocław 2008, s. 12–13.

² W. Sieroszewski, *Dziela*, t. 16, s. 269–272.

Na początku pobytu w Wierchojańsku Sieroszewski ożenił się z dwudziestoletnią Jakutką Ariną Czełba-Kysa³, siostrą żony Jana Zaborowskiego zesłanego za udział w powstaniu styczniowym. Mieszkał z nią ponad dwa lata (do czasu, kiedy został karnie przeniesiony do Średnie Kołymska) i miał urodzoną w 1881 lub 1882 roku córkę Marię. Po śmierci Anny w 1886 roku zajmował się wychowaniem Marii, która później została nauczycielką i utrzymywała z ojcem kontakt korespondencyjny (ojciec nigdy nie sprowadził jej na ziemie polskie)⁴.

Wacław dwukrotnie podejmował próbę ucieczki z Syberii — w obydwu przypadkach współorganizatorką przedsięwzięcia była jego żona. Podczas pierwszej ucieczki (łędem), w 1881 roku, Sieroszewski i jego współtowarzysze zawrócili sami, napotkawszy nieprzewidziane przeszkody. Druga ucieczka, trwająca od 26 maja do 16 czerwca 1882 roku, podjęta została przez siedmiu zesłańców pod przywództwem Sieroszewskiego przy wsparciu finansowym Polaka, zesłańca, badacza społeczności Jakutów Adama Szymańskiego. Uciekinierzy przemierzali się łodzią w dół rzeki Jany do Oceanu Arktycznego i zamierzali dotrzeć do Ameryki Północnej. Zostali schwytni u brzegów oceanu i sprowadzeni do wsi Kozaczaje, skąd Sieroszewski pod eskortą kilku osób został odesłany do Wierchojańska⁵.

W 1883 roku w Jakucku zapadł wyrok w sprawie zbiegów. Każdemu spośród współtowarzyszy Wacława przedłużono wymiar czasu zesłania o jeden rok. Sieroszewskiego, uznanego za organizatora ucieczki, skazano na pięć uderzeń knutem. W Wierchojańsku brakowało jednak kata i wyrok ten został zamieniony na dożywotnie osiedlenie w miejscowości odległej o co najmniej 100 wiorst (czyli około 107 km)⁶ od większej rzeki, większego traktu handlowego bądź miasta.

W marcu 1883 roku Sieroszewski został zesłany do Średnie Kołymska, odległego od Wierchojańska o mniej więcej 1200 km. Przebywał tam do wiosny, a w połowie czerwca 1883 roku udał się do nowego miejsca pobytu — na stację pocztową Andyłach, znajdującą się w odległości 300 km od Kołymska. W Andyłachu przebywał osiem miesięcy, w tym czasie zajmował się wyrobem

³ A. Lam, *Sieroszewski Wacław Kajetan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 37, z. 3, Warszawa-Kraków 1996–1997, s. 346; K. Takasaeva, *Jakuckie prace Wacława Sieroszewskiego i zmiany kulturowe narodu Sacha*, Warszawa 2020, s. 117. Na temat zawiłości związanych z nazwiskiem Ariny Czełba-Kysa (Anny Slepcowej) i jej związku z Wacławem Sieroszewskim zob. G. Legutko, „Wyrosłam na Rosjanę...”. *Historia Marii — jakuckiej córki Wacława Sieroszewskiego — w świetle jej listów do ojca i innych dokumentów*, Wrocław 2019, s. 18–22; Z. Kopeć, *Historia historii syberyjskiego związku Anny Slepcowej i Wacława Sieroszewskiego*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2021, nr 19, s. 7–26.

⁴ W. Sieroszewski, *Listy z Syberii*, „Archiwum Literackie” 8, 1964, s. 414; G. Legutko, „Wyrosłam na Rosjanę...”

⁵ W. Sieroszewski, *Dziela*, t. 16, s. 323–335.

⁶ Jedna wiorsta to mniej więcej 1066,8 m.

oraz naprawą ozdób ze srebra, z miedzi i mosiądzu. W marcu 1884 roku zezwolono mu na powrót do Średnie Kołymska na leczenie. Zajmował się tam ślusarstwem oraz naprawą zegarów. Ze względu na poprawę stanu zdrowia oraz nieprzychylny doń stosunek tamtejszych władz musiał udać się do nowego miejsca pobytu — do miejscowości Jąża, położonej około 100 km od Andułachu⁷.

W 1885 roku pozwolono Sieroszewskiemu osiedlić się w południowej części okręgu jakuckiego. Przez Kołymask, Wierchojańsk i Jakuck udał się on do nowego miejsca pobytu — bajagantajskiego ułusu. Po upływie około dwóch lat, w 1887 roku pozwolono mu się przenieść do namskiego ułusu. Pobyt w namskim ułusie w latach 1887–1892 był najdłuższym epizodem zesłańczego życia Sieroszewskiego. Po przyjęciu go w 1890 roku do gminy Tiuchtur nadano mu w czerwcu 1892 roku paszport osiedleńczy, umożliwiający poruszanie się po całej Syberii Wschodniej⁸.

W czerwcu 1892 roku Sieroszewski opuścił namski ułus i osiedlił się w Irkucku. Pracował w irkuckim magistracie, gdzie wypisywał blankiety podatkowe. Ponadto pisał książkę poświęconą Jakutom. Na prowadzone badania otrzymał dofinansowanie z Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego i został włączony do irkuckiego oddziału tej instytucji. Wpisany do księgi mieszczan Irkucka mógł poruszać się po terytorium całej Rosji (nie mógł jednak przebywać na terenie Królestwa Polskiego). W 1894 roku przeniósł się do Petersburga⁹.

W 1896 roku w Petersburgu ukazał się w języku rosyjskim, pod patronatem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, pierwszy tom dzieła Sieroszewskiego na temat Jakutów *Якуты. Опыт этнографического исследования*¹⁰ (fot. 2).

Autor książki, bardzo pozytywnie ocenionej przez rosyjskie środowisko naukowe¹¹, został nagrodzony przez rzeczony Towarzystwo złotym medalem. Dzięki wstawiennictwu członka Towarzystwa, rosyjskiego geografa i etnografa Grigorija Potanina Sieroszewski otrzymał ponadto zgodę na powrót do ojczyzny¹². W 1898 roku były zesłaniec zamieszkał legalnie w Warszawie.

⁷ W. Sieroszewski, *Dzieła*, t. 16, s. 343; A. Sieroszewski, *Słowo i czyn*, s. 14–16.

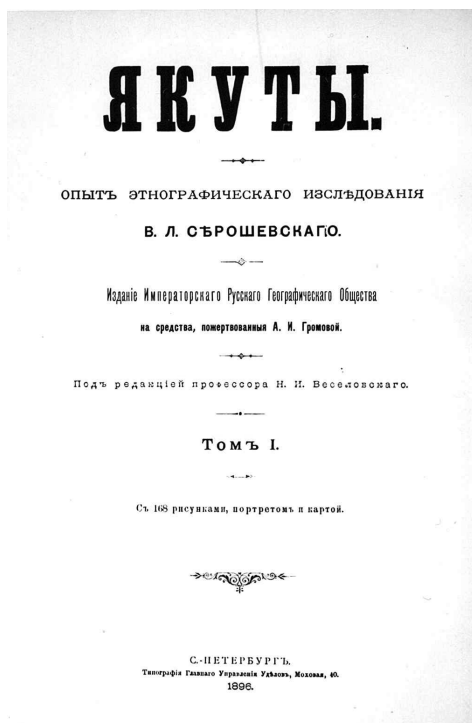
⁸ W. Sieroszewski, *Dzieła*, t. 16, s. 411–430; A. Sieroszewski, *Słowo i czyn*, s. 24–25.

⁹ W. Sieroszewski, *Dzieła*, t. 16, s. 627.

¹⁰ W 1900 roku ukazało się pierwsze polskie wydanie monografii o Jakutach: W. Sieroszewski, *12 lat w kraju Jakutów. Z mapą i 167 rysunkami*, Warszawa 1900. Wacław Sieroszewski napisał również drugą część monografii poświęconej społeczności jakuckiej, lecz nie została ona opublikowana.

¹¹ W. Armon, *Polscy badacze kultury Jakutów*, Wrocław 1977, s. 94.

¹² A. Sieroszewski, *Jak powstała księga Wacława Sieroszewskiego o Jakutach i ich krainie?*, [w:] *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, red. A. Kuczyński, Wrocław 2007, s. 147–149.

Fot. 2. Strona tytułowa pierwszego rosyjskiego wydania monografii Wacława Sieroszewskiego poświęconej Jakutom, zbiory własne autora.

Zainteresowanie Jakucją i mieszkającymi w niej ludźmi zrodziło się u Sieroszewskiego od pierwszych chwil pobytu na ziemi jakuckiej. Kilkunastoletni pobyt w Jakucji, dobra znajomość języka jakuckiego (poznane głównie dzięki żonie Annie) i niezwykły dar obserwacji pozwoliły mu dobrze poznać tę rozległą i zarazem najsłabiej zaludnioną krainę w Rosji. Podczas pobytu na zesłaniu przebywał on głównie wśród Jakutów, najliczniejszej społeczności w Jakucji¹³.

Obok Jakutów, zamieszkujących dorzecza wielkich rzek: Leny (w rejonach środkowego biegu Leny mieszkała ponad połowa z ogólnej liczby Jakutów), Jany, Indygirki i Kołymy, na obszarze północno-wschodniej Syberii znajdowały się między innymi skupiska Tunguzów, Czukczów i Jukagirów. Polski zesłaniec miał możliwość poznania przedstawicieli tych ludów. Podczas pobytu

¹³ Pod koniec XIX wieku liczącą ponad 4 mln km² Jakucję zamieszkiwało 270 tys. osób, w tym między innymi około 230 tys. Jakutów, około 20 tys. Rosjan i 10 tys. Tunguzów. Zob. L. Bazyłow, *Syberia*, Warszawa 1975, s. 417.

w Irkucku zetknął się również z Buriatami i być może z Mongołami zamieszkującymi tereny Przybajkała.

Tunguzi byli społecznością koczowniczą, zaliczaną do tak zwanej tungusko-mandżurskiej grupy ludów. Część Tunguzów, mieszkająca na dalekiej Północy, zajmowała się głównie hodowlą renów (reniferów), myślistwem (w poszukiwaniu zwierzyny wędrowała po rozległych obszarach tajgi) i rybołówstwem. Skupiska Tunguzów znajdowały się również nad Bajkałem, Witimem i Amurem, gdzie nazywano ich Oroczonami. Czukcze, należący do najdawniejszych ludów północno-wschodniej Syberii, zamieszkiwali Półwysep Czukocki i ujście Kołymy. Dzielili się, w zależności od trybu życia i zajęć gospodarskich, na dwie grupy: osiadłych, trudniących się polowaniem na zwierzynę morską, oraz koczujących, będących hodowcami reniferów. Prawie zupełna izolacja, w jakiej żyły niewielkie grupy Czukczów, spowodowała, że wiele prastarych zwyczajów przetrwało u nich znacznie dłużej niż u innych ludów. Z kolei Jukagirzy, będący pierwotnie jednym z ważniejszych ludów północnej Syberii, sukcesywnie tracili znaczenie. Pod względem warunków bytowych nie różnili się od innych mieszkańców Północy. Część z nich prowadziła życie koczownicze, zajmując się hodowlą renów, inni poświęcali się głównie myślistwu i rybołówstwu¹⁴.

Tunguzom, Jukagirom i Czukczom Sieroszewski poświęcił trochę uwagi głównie na kartach niektórych dzieł literackich swojego autorstwa, przy czym odnoszące się do tych ludów opisy czy charakterystyki zostały wplecione przede wszystkim w fabuły i konteksty jakuckie. Przedstawił niektóre elementy życia codziennego, obyczajowości i wierzeń tych ludów. Poznać można między innymi specyfikę tradycyjnego tunguskiego wesela, fenomen kultu niedźwiedzia czy obrzędów szamańskich oraz wygląd zewnętrzny Tunguzów i Czukczów¹⁵. Sieroszewski pisał również o autochtonach Kamczatki i Wysp Aleuckich — Koriakach i Kamczadalach — których nie znał z autopsji, a wiedzę o nich czerpał głównie z dawnej literatury podróżniczej i geograficznej¹⁶. Fakt, że wypowiadał się w literackiej formie (w powieściach, opowiadaniach) na temat społeczności w ogóle sobie nieznanych oraz takich, które poznał tylko w niewielkim stopniu (zachowywał dystans antropogeograficzny), świadczy między innymi o pragnieniu naznaczenia niezwykle

¹⁴ Z. Łukawski, *Historia Syberii*, Wrocław 1981, s. 32–38.

¹⁵ W. Sieroszewski, *W ofierze bogom*, Warszawa 1908; W. Sieroszewski, *Risztau, Pustelnia w górach, Czukcze*, Kraków 1912; W. Sieroszewski, *Na kresach lasów*, Kraków 1948.

¹⁶ W. Sieroszewski, *Ocean*, t. 1–2, Kraków 1966; W. Sieroszewski, *Beniowski. Powieść historyczna*, Warszawa 2013.

realistycznych, rzetelnych z historycznego punktu widzenia utworów określonej egzotyką, konkretnym kolorytem¹⁷.

Zesłaniec interesował się, co prawda, wieloma ludami syberyjskimi, jednak najbardziej wnikliwie i wszechstronnie przedstawił zarówno w tekstach naukowych, jak i beletrystycznych¹⁸ tylko jeden spośród nich — Jakutów.

Jakuci, nazywający się sami Sacha, wywodzą się z wielkiej rodziny ludów turecko-mongolskich zamieszkujących Azję Środkową. Słynęli między innymi z umiejętności wytopu żelaza i wyrobu narzędzi żelaznych. Ich pierwotną ojczyzną były tereny nadbajkalskie, skąd zostali wyparci przez inne ludy, między innymi Buriatów. Zasiedlili dorzecze Leny, głównie środkowej. W XVII–XVIII wieku ulegli rosyjskim zdobywcom, wywarli jednak na nich określony wpływ cywilizacyjno-kulturowy. Część Rosjan utrzymująca kontakty ze społecznością jakucką uległa całkowitej jakutyzacji¹⁹. Sieroszewski podkreślił, że spotykał Rosjan „białych Jakutów”, „metysów rosyjskich”, żyjących jak rodowici Jakuci, niemówiących po rosyjsku i nierozumiejących języka rosyjskiego²⁰. W drugiej połowie XIX wieku większość Jakutów prowadziła osiadły tryb życia, zajmując się hodowlą bydła i uprawą ziemi. Społeczność jakucka była zróżnicowana pod względem majątkowym i wyróżniała się spośród innych ludów syberyjskich wysokim przyrostem naturalnym²¹.

Sieroszewski zaczął zbierać informacje geograficzne o Jakucji i Jakutach już w Wierchojańsku.

Przy pomocy [żony — P.K.] Anuszki — wspominał po latach — zacząłem zbierać wiadomości o górach, lasach, rzekach i błotach oraz warunkach podróży w ziemiach okolicznych. Były to moje pierwsze notatki, na podstawie których z czasem oparłem moje prace naukowe o Jakutach i Jakucji²².

¹⁷ W. Sieroszewski, *Listy z Syberii*, s. 420; J. Panasewicz, *Środki wyrazu artystycznego egzotyki w twórczości Wacława Sieroszewskiego*, Bydgoszcz 1975, s. 7; Wacław Sieroszewski, *Zesłaniec—etnograf—literat—polityk*, red. A. Kuczyński, M. Marczyk, Wrocław 2011.

¹⁸ Znaczna część utworów beletrystycznych Sieroszewskiego stanowi — głównie ze względu na zawarty w nich materiał poznawczy — interesujące źródło na temat życia codziennego Jakutów, ich mentalności, hierarchii wartości, wyglądu zewnętrznego. Zob. między innymi W. Sieroszewski, *Na kresach lasów*; W. Sieroszewski, *W matni. Nowele jakuckie*, Warszawa 1958; S. Kałużyński, *Polskie badania nad Jakutami i ich kulturą*, [w:] *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 2, red. J. Reychman, Warszawa 1966, s. 188; A. Kijak, *Odkrywca innej Syberii i Dalekiego Wschodu. O prozie Wacława Sieroszewskiego*, Kraków 2010, s. 50–75.

¹⁹ P. Koprowski, *Mieszkańcy Syberii przelomu XIX i XX wieku w oglądzie Feliksa Kona*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 25, 2021, s. 44.

²⁰ W. Sieroszewski, *Dwanaście lat w kraju Jakutów*, cz. 1, Warszawa 1935, s. 246–247; W. Sieroszewski, *Dziela*, t. 16, s. 433.

²¹ F. Kon, *Narodziny wieku. Wspomnienia*, przeł. Z. Korczak-Zawadzka, Warszawa 1969, s. 390, 546–547; W. Armon, *Polscy badacze kultury Jakutów...*, s. 149.

²² W. Sieroszewski, *Dziela*, t. 16, s. 297.

Spisywał ponadto lokalne legendy, bajki, opowieści, przysłowia, które — jak twierdził — zafascynowały go swoim urokiem i swoją poezją²³. Niezależnie od zmian miejsc pobytu na zesłaniu nie przerwał sporządzania różnorodnych notatek na temat społeczności jakuckiej. Pomocą w tym zakresie służyli Sieroszewskiemu również sami Jakuci. Niektórzy z nich przynosili zesłańcowi różne przedmioty jakuckiej kultury materialnej i okazy przyrodnicze, które ów przekazał później muzeum w Jakucku²⁴.

Zainteresowanie Jakucją i Jakutami przybrało u Sieroszewskiego przede wszystkim wymiar naukowy. Od 1885 roku, kiedy zesłaniec został przeniesiony na południe Jakucji, praca naukowa stała się dlań najważniejszą, najbardziej absorbującą formą codziennej aktywności. Nierozzerwalnie łączyły się z nią odbywane podróże o charakterze poznawczym („przejazdy po okolicy były tolerowane, jedynie pobyt w Jakucku był dozwolony za specjalnym pozwoleniem”²⁵), połączone ze zbieraniem materiałów etnograficznych i z zapoznawaniem się z dostępną literaturą naukową. Najwięcej tego rodzaju podróży Sieroszewski odbył w czasie pobytu w ułusach bajagantajskim i namskim. Poznał wówczas ułusy skupione w środkowym biegu Leny i Ałdanu: wschodniokangałaski, zachodniokangałaski, baragoński, megeński i batarski, zamieszkałe przez ponad 127 tys. Jakutów²⁶.

Zesłaniec dostrzegł głęboki sens w prowadzeniu badań naukowych w ogólności, a nad Jakutami w szczególności.

W kropli rosy — zdaniem Sieroszewskiego — wszechświat się czasem odbija. Jakuci są ułomkiem ludzkości bardzo starożytnym. Dzięki odrzuceniu w głuche ostępy, daleko od biegu historii zachowali ogromną ilość śladów prastarych, pojęć oraz stosunków niezmiernie ważnych dla rozwoju współczesnych wszechludzkich urządzeń i uczuć²⁷.

Po osiedleniu się w Irkucku Sieroszewski rozpoczął pracę nad obszerną, wielowolumenową książką o Jakutach. Jej ukazanie się zostało poprzedzone opublikowaniem na łamach rosyjskich czasopism kilku artykułów naukowych na temat społeczności jakuckiej²⁸.

O strukturze wydanego w 1896 roku dzieła poświęconego Jakutom autor wypowiadał się następująco:

Rozbiłem [...] przede wszystkim materiały własne i wyczytane w książkach na działy, idąc od prostych elementarnych czynników rasowych, dziedzicznych, od gospodarczych i technicznych warunków bytu do kręgów coraz wyższych, do coraz bardziej skompliko-

²³ L. Rowiakowa, *Wacław Sieroszewski — badacz Jakucji*, „Literatura Radziecka” 1980, nr 3, s. 168.

²⁴ W. Sieroszewski, *Dwanaście lat...*, cz. 1, s. 5.

²⁵ W. Sieroszewski, *Dzieła*, t. 16, s. 432.

²⁶ W. Sieroszewski, *Dwanaście lat w kraju Jakutów*, cz. 2, Warszawa 1935, s. 234–235.

²⁷ W. Sieroszewski, *Dwanaście lat...*, cz. 1, s. 1.

²⁸ S. Kałużyński, *Polskie badania...*, s. 186.

wanych zjawisk społecznych, aby wszystko zakończyć poetycką twórczością i kosmogonią narodu²⁹.

W ten sposób powstała obszerna, wnikliwa praca traktująca o mało jeszcze znanej Jakucji i jej mieszkańcach. Sieroszewski przedstawił rys geograficzno-przyrodniczy tej krainy, klimat, florę, faunę i zwierzęta domowe. Omówił również pochodzenie Jakutów, ich rozsiadlenie, cechy plemienne (antropologię), ekonomiczne podstawy bytu, pożywienie, ubiór, budownictwo, rzemiosło, podział bogactw, warunki pracy, funkcjonowanie rodu, rodziny, wychowanie dzieci, kwestie obyczajowe, język, poezję, folklor i wierzenia.

Na kartach monografii Sieroszewski zaprezentował się jako zwolennik teorii o tureckim pochodzeniu Jakutów. Uważał, że przybyli oni na Syberię z Azji Środkowej, co znalazło odzwierciedlenie między innymi w jakuckich przekazach folklorystycznych. W zebranych przezeń podaniach i baśniach Jakutów była jeszcze żywa tradycja dawnej wędrówki ludu z południa na północ. Sieroszewski przytoczył również podanie o protoplastach Jakutów — Elleju i Onochoju³⁰. Współcześni uczeni podzielają pogląd zesłańca-badacza na temat dominacji czynnika tureckiego w etnogenezie Jakutów. Trafność jego spostrzeżeń potwierdza między innymi fakt występowania w języku jakuckim 32% słów tureckich, 26% mongolskich (pozostałe słowa zostały zapożyczone głównie od Tunguzów i Jakagirów)³¹.

Bardzo interesujące i rzetelne są również rozważania Sieroszewskiego poświęcone życiu codziennemu i kulturze materialnej Jakutów. Poznajemy między innymi specyfikę hodowli zwierząt (bydła, koni, reniferów, owiec, drobiu), proces przygotowania karmy dla zwierząt na okres zimowy oraz pożywienie, odzież, budownictwo, rzemiosło i sztukę stosowaną społecznością jakuckiej (ciesielstwo, stolarstwo, garncarstwo, kowalstwo, kotlarstwo, odlewnictwo, wyrób ozdób itp.)

W kontekście hodowli bydła Sieroszewski uwypuklił duże znaczenie sianokosów. Zwrócił uwagę na rolę kumysu, niskoalkoholowego trunku w drugiej połowie XIX wieku już dosyć rzadko spożywanego w Jakucji. Jako jeden z pierwszych badaczy zauważył, że rodowici mieszkańcy tej krainy często zmagali się, zwłaszcza pod koniec zimy, z głodem. Zwrócił uwagę, że w Jakucji — zgodnie z tradycyjnym zwyczajem — zabranie przez osobę potrzebującą żywności bez wiedzy jej właściciela nie było uważane za kradzież. Należało się bowiem, niezależnie od stanu zamożności, dzielić zarówno z bliższymi, jak i dalszymi sąsiadami upolowaną zwierzyną, złowionymi rybami, mięsem

²⁹ W. Sieroszewski, *Dwanaście lat...*, cz. 1, s. 10.

³⁰ *Ibidem*, s. 180–217.

³¹ J. Sekulski, *Zagadnienie bóstw jakuckich w badaniach Wacława Sieroszewskiego*, „Studia Warmińskie” 10, 1973, s. 250.

zabitej krowy. Jakut udający się w podróż nigdy nie zabierał ze sobą zapasu żywności, był bowiem karmiony w drodze przez współplemieńców³².

Sieroszewski przedstawił ponadto typowe rodzaje budownictwa jakuckiego — urasę, jurtę, kołyman — sposób budowania domostw (od dachu), ich urządzenie i wyposażenie. W fakcie zmieniania przez Jakutów mieszkania na okres zimowy i letni dopatrywał się pewnych pozostałości po dawnym, koczowniczym trybie życia. Uwypuklił ich ciesielskie uzdolnienia oraz umiejętności garbarskie i plecionkarskie. Dostrzegł mistrzostwo, artyzm i piękno jakuckiej sztuki ludowej. Przekazał szereg nieznanych u schyłku XIX wieku informacji na temat złóż mineralnych występujących na terenie Jakucji, między innymi rudy żelaza w okolicach Wierchojańska i Kołymska, węgla kamiennego w górach Orułganu³³.

Dla Jakutów charakterystyczny był typ kultury patriarchalnej. W wyniku długiej wędrówki, jaką odbyli oni z Azji Środkowej na północ, i zetknięcia się z ludami o innej kulturze, stara jakucka kultura poddała się jednak pewnym wpływom matriarchatu, co wszak nie oznaczało osłabienia czy dezintegracji patriarchy. W XIX stuleciu następowały dalsze zmiany w strukturze społecznej Jakutów na skutek ich kontaktów z rosyjskimi osadnikami. Zaczęły załamywać się niektóre tradycyjne formy życia społecznego. Sieroszewski miał świadomość tego stanu rzeczy, lecz mimo to interesowały go przede wszystkim elementy tradycyjnego wymiaru egzystencji społeczności jakuckiej. W związku z powyższym część współczesnych „jakutologów” zarzuca mu, że dokonał swoistej archaizacji społeczności jakuckiej³⁴.

Cechą charakterystyczną życia społecznego Jakutów było istnienie wielkiej rodziny, nad którą sprawował władzę najstarszy jej członek. Sieroszewski na kartach swego dzieła sporo miejsca poświęcił rodzinie i rodowi. Pisał o istnieniu tak zwanej dużej rodziny ojcowskiej (*aga-usa*), do której wliczano potomków w linii męskiej do dziewiątego pokolenia, oraz zwykłej, małej rodziny (*karagan*). Rody (*aga-usa*) tworzyły związki rodowe (*naslegi*), a te łączyły się w jeszcze większe związki grup rodowych — *ulusy*³⁵. Mężczyzna odgrywał dominującą rolę we wszystkich dziedzinach życia codziennego. Kobieta Jakutka, mimo że odgrywała główną rolę w zabezpieczeniu ekonomicznych podstaw bytu rodziny, miała znacznie niższą pozycję społeczną. Kobieta, która opuściła rodzinę, wstępując w związek małżeński, uważana była za obcą (uwzględniano pokrewieństwo jedynie w linii męskiej). Zdaniem Sieroszewskiego, Jakutka pracowała przez całe życie bez wytchnienia, podczas

³² W. Sieroszewski, *Dwanaście lat...*, cz. 2, s. 26–31.

³³ H. Swienko, *Historia zaginionego rękopisu Wacława Sieroszewskiego*, „Etnografia Polska” 13, 1969, s. 75.

³⁴ С. А. Токарев, *История русской этнографии*, Москва 1966, s. 308.

³⁵ W. Sieroszewski, *Dwanaście lat...*, cz. 2, s. 85.

gdy mężczyźni, poza uczestnictwem w sianokosach, przede wszystkim odpoczywali i udzielali się towarzysko, odwiedzając sąsiadów³⁶.

Na uwagę zasługują ponadto uwagi Sieroszewskiego na temat języka jakuckiego i jakuckiej literatury ustnej. W języku jakuckim istnieje, jego zdaniem, o wiele większa łatwość rymowania niż chociażby w językach indoeuropejskich. Prostota melodii oraz łatwość rymowania ułatwiały Jakutom — jak twierdził — tworzenie różnego rodzaju przyśpiewek, pieśni, powtarzanych często przy wykonywaniu wielu prac domowych. Badacz wyróżnił i scharakteryzował między innymi pieśni bohaterskie, miłosne, satyryczne, religijne. Jego podziw wzbudziły również bajki. Oryginalne bajki jakuckie określił terminem *kiepsien*, a te, które wywodziły się z bajek rosyjskich i zostały zmodyfikowane i dostosowane do realiów życia Jakutów — *storia*. Za równie interesujące uznał bardzo lubiane przez społeczność jakucką zagadki, anegdoty, przysłowia oraz eposy bohaterskie (*olocho*), obfitujące między innymi w archaizmy, rymy. Niektóre utwory, stosunkowo proste pod względem kompozycyjno-znaczeniowym, były — jak sam podkreślił — prawdziwymi poetyckimi arcydziełami. Sieroszewski zamieścił w swojej monografii mnóstwo różnych tekstów jakuckiego folkloru, opatrzonych informacją o tym, kiedy i gdzie zostały przezeń spisane³⁷.

Godne poznania jawią się również rozważania Sieroszewskiego poświęcone wierzeniom Jakutów, początkowo opartym na szamanizmie. Po podboju Syberii przez Rosjan Jakuci zostali poddani przymusowej chrystianizacji. Religia prawosławna była postrzegana przez rdzennych mieszkańców Jakucji dosyć powierzchownie, lecz mimo to następowała określona ewolucja ich starych wierzeń. Sieroszewski obszernie scharakteryzował między innymi takie zagadnienia jak jakucka wizja życia pozagrobowego, bóstwa i duchy, fenomen szamanów (strój obrzędowy, atrybuty sakralne, czary), kultury rodzinne, grzech, magiczna rola cienia ludzkiego. Czytając wywody badacza, trudno jednak dociec, czy jego narracja odnosi się do relikwów wierzeń religijnych Jakutów, istniejących u schyłku XIX wieku, czy też podjęta została przezeń próba prezentacji elementów religii tej społeczności z okresu przedchrześcijańskiego.

Wiele wskazuje na to, że Sieroszewski postrzegał wierzenia Jakutów jako swoisty, niezmienny system ukształtowany przed setkami lat. Tego rodzaju założenie badawcze nie jest — z punktu widzenia współczesnych religioznawców — zasadne. Ukształtowany w okresie przed przyjęciem chrześcijaństwa przez Jakutów szamanizm nie był bowiem uporządkowanym systemem religijnym, mającym określoną doktrynę, stanowił raczej konglomerat różnorodnych

³⁶ *Ibidem*, s. 22–23.

³⁷ *Ibidem*, s. 234–306. Wiele tekstów jakuckiej literatury ludowej Sieroszewski zamieścił również w swoich utworach literackich, zwłaszcza w powieści *Na kresach lasów*.

wierzeń i związanych z nimi postaw, spojonych jedynie osobą szamana³⁸. Na pozytywne podkreślenie zasługuje natomiast fakt nowatorskiego rozumienia przez badacza-zesłańca fenomenu szamana. Sieroszewski, wbrew dominującej na przełomie XIX i XX wieku tendencji do uznawania szamanów za kapłanów, zwrócił uwagę na złożoność i wielowymiarowość tej postaci. W jego ujęciu szaman to przede wszystkim wróżbita, znachor, często człowiek o określonych dewiacjach psychicznych, wpadający podczas czynności rytualnych w stan hysterii, ekstazy, dążący do usytuowania się w kręgu dobra (niechęący bez potrzeby nawet wymawiać imion złych bogów)³⁹.

Sieroszewski zdawał sobie sprawę — choćby ze względu na brak źródeł pisanych dotyczących pierwotnych wierzeń Jakutów — z „otwartości” badań nad tym zagadnieniem, z konieczności dokonywania określonych przewartościowań i zmian w sferze istniejącej wiedzy. Warto zaznaczyć, że wniósł on sporo poprawek do pierwszego polskiego wydania monografii, dotyczących między innymi postrzegania Istoty Najwyższej przez Jakutów⁴⁰. Jego dążenie do rzetelnego, gruntownego wyjaśnienia określonych kwestii religioznawczych zostało dostrzeżone między innymi w zachodnioeuropejskich gremiach naukowych. W 1900 roku Sieroszewski został zaproszony na odbywający się w Paryżu Międzynarodowy Kongres Historyków Religii. Ponieważ nie mógł wziąć w nim udziału, przesłał referat dotyczący wierzeń, obrzędów i zwyczajów Jakutów, który został odczytany podczas kongresu⁴¹. Na jego ustalenia dotyczące szamanizmu powołują się również współcześni religioznawcy, między innymi Mircea Eliade⁴².

Wacława Sieroszewskiego badania nad społecznością jakucką są ściśle związane z jego pobytem — jako zesłańca — na Syberii w latach osiemdziesiątych i na początku lat dziewięćdziesiątych XIX wieku. W piśmiennictwie polskim XIX stulecia dominował obraz Syberii jako krainy cierpień, miejsca zesłania tysięcy Polaków. Sieroszewski pragnął przybliżyć rodakom inne, nieznanne im oblicze tej krainy, zwłaszcza jej wschodniej części — Jakucji⁴³. Skłoniło go to do sukcesywnego poznawania Jakutów, ich geograficzno-przyrodniczego i społeczno-kulturowego środowiska życia. Jakucja i Jakuci stali się przedmiotem wielostronnych studiów polskiego zesłańca, rzetelnych

³⁸ S. Kałużyński, *Szamanizm*, „Euhemer” 7, 1963, s. 63.

³⁹ W. Sieroszewski, *Dwanaście lat...*, cz. 2, s. 345, 352–357; F. Rosiński, *Szamanizm jakucki w ujęciu Wacława Sieroszewskiego*, [w:] *Polacy w nauce...*, s. 151–166.

⁴⁰ J. Sekulski, *Zagadnienie bóstw jakuckich...*, s. 220–222.

⁴¹ H. Małgowska, *Sieroszewski i Syberia*, Toruń 1973, s. 74.

⁴² M. Eliade, *Szamanizm i archaiczne techniki ekstazy*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 2001, s. 232–239.

⁴³ Por. A. Uljasz, *Syberia i Daleki Wschód w oczach polskiego pisarza. Wacław Sieroszewski (1858–1945)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 11, 2012, nr 1, s. 144–145.

pod względem naukowym, niezwykle sugestywnych i plastycznych, a przy tym nienaznaczonych sentymentalizmem, patosem. Ich efektem były utwory literackie, artykuły naukowe opublikowane na łamach rosyjskich czasopism oraz wszechstronna, jedyna w swoim rodzaju monografia o społeczności jakuckiej. Ukazanie się w 1896 roku pracy Sieroszewskiego poświęconej Jakutom było wydarzeniem naukowym o światowej randze. O wielkiej wartości naukowej i znaczeniu publikacji świadczył między innymi fakt, że autor został nagrodzony złotym medalem Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, a po pewnych staraniach zezwolono mu na powrót do ojczyzny.

Bibliografia

- Armon W., *Polscy badacze kultury Jakutów*, Wrocław 1977.
- Bazyłow L., *Syberia*, Warszawa 1975.
- Czachowski K., *Wacław Sieroszewski. Życie i twórczość*, Lwów 1938.
- Eliade M., *Szamanizm i archaiczne techniki ekstazy*, przeł. K. Kocjan, Warszawa 2001.
- Kałużyński S., *Polskie badania nad Jakutami i ich kulturą*, [w:] *Szkice z dziejów polskiej orientalistyki*, t. 2, red. J. Reychman, Warszawa 1966, s. 171–190.
- Kałużyński S., *Szamanizm*, „Euhemer” 1963, t. 7.
- Kijak A., *Odkrywcą innej Syberii i Dalekiego Wschodu. O prozie Wacława Sieroszewskiego*, Kraków 2010.
- Kon F., *Narodziny wieku. Wspomnienia*, przeł. Z. Korczak-Zawadzka, Warszawa 1969.
- Kopeć Z., *Historia historii syberyjskiego związku Anny Slepcowej i Wacława Sieroszewskiego*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2021, nr 19, s. 7–26.
- Koprowski P., *Mieszkańcy Syberii przelomu XIX i XX wieku w oglądzie Feliksa Kona*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 25, 2021, s. 35–54.
- Lam A., *Sieroszewski Wacław Kajetan*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 37, z. 3, Warszawa–Kraków 1996–1997.
- Legutko G., „Wyrosłam na Rosjanę...”. *Historia Marii — jakuckiej córki Wacława Sieroszewskiego — w świetle jej listów do ojca i innych dokumentów*, Wrocław 2019.
- Łukawski Z., *Historia Syberii*, Wrocław 1981.
- Małgowska H., *Sieroszewski i Syberia*, Toruń 1973.
- Panasiewicz J., *Środki wyrazu artystycznego egzotyki w twórczości Wacława Sieroszewskiego*, Bydgoszcz 1975.
- Rosiński F., *Szamanizm jakucki w ujęciu Wacława Sieroszewskiego*, [w:] *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, red. A. Kuczyński, Wrocław 2007, s. 151–166.
- Rowniakowa L., *Wacław Sieroszewski — badacz Jakucji*, „Literatura Radziecka” 1980, nr 3.
- Sekulski J., *Zagadnienie bóstw jakuckich w badaniach Wacława Sieroszewskiego*, „Studia Warmińskie” 10, 1973, s. 217–258.
- Sieroszewski A., *Jak powstała księga Wacława Sieroszewskiego o Jakutach i ich krainie?*, [w:] *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, red. A. Kuczyński, Wrocław 2007.
- Sieroszewski W., *12 lat w kraju Jakutów. Z mapą i 167 rysunkami*, Warszawa 1900.
- Sieroszewski W., *Beniowski. Powieść historyczna*, Warszawa 2013.
- Sieroszewski W., *Dwanaście lat w kraju Jakutów*, cz. 1–2, Warszawa 1935.

- Sieroszewski W., *Dziela*, t. 16, Kraków 1959.
- Sieroszewski W., *Listy z Syberii*, „Archiwum Literackie” 8, 1964, s. 383–424.
- Sieroszewski W., *Na kresach lasów*, Kraków 1948.
- Sieroszewski W., *Ocean*, t. 1–2, Kraków 1966.
- Sieroszewski W., *Risztau, Pustelnia w górach, Czukcze*, Kraków 1912.
- Sieroszewski A., *Słowo i czyn. Życie i twórczość Wacława Sieroszewskiego*, Wrocław 2008.
- Sieroszewski W., *W matni. Nowele jakuckie*, Warszawa 1958.
- Sieroszewski W., *W ofierze bogom*, Warszawa 1908.
- Swienko H., *Historia zaginionego rękopisu Wacława Sieroszewskiego*, „Etnografia Polska” 13, 1969, s. 73–85.
- Takasaeva K., *Jakuckie prace Wacława Sieroszewskiego i zmiany kulturowe narodu Sacha*, Warszawa 2020.
- Uljasz A., *Syberia i Daleki Wschód w oczach polskiego pisarza. Wacław Sieroszewski (1858–1945)*, „Przegląd Nauk Historycznych” 11, 2012, nr 1, s. 137–153.
- Wacław Sieroszewski. Zesłaniec–etnograf–literat–polityk*, red. A. Kuczyński, M. Marczyk, Wrocław 2011.
- Серошевский В. Л., *Якуты. Опыт этнографического исследования*, т. 1, Санкт-Петербург 1896 (второе издание: Москва 1993).
- Токарев С. А., *История русской этнографии*, Москва 1966.

Вацлав Серошевский — исследователь якутской общины

Резюме

Исследование якутской общины Вацлава Серошевского (1858–1945), являющееся предметом статьи, тесно связано с его пребыванием в качестве ссыльного в Сибири в 1880-х и начале 1890-х гг. господствовал образ Сибири как страны страданий, места ссылки тысяч поляков. Серошевский хотел приблизить соотечественников к другому, неизведанному лицу этой земли, особенно ее восточной части - Якутии. Это побудило его последовательно познакомиться с якутами, их географической, природной и социокультурной средой обитания. Якутия и якуты стали предметом разносторонних исследований польской ссылки, научно достоверных, чрезвычайно показательных и художественных, и в то же время не отмеченных сентиментальностью или пафосом. Их результатом стали литературные произведения, научные статьи, опубликованные в российских журналах, и комплексный, единственный в своем роде труд о якутском сообществе. Выход в свет в 1896 г. монографии Серошевского о якутах был научным событием мирового значения. О большой научной ценности и важности публикации свидетельствовали, в частности, дело в том, что автор был награжден золотой медалью Императорского Русского географического общества, а после некоторых усилий ему разрешили вернуться на родину.

Ключевые слова: Сибирь, Якутия, якуты, сибирская ссылка, якутская этнография

Wacław Sieroszewski — researcher of the Yakut community

Summary

The research on the Yakut community, which is the subject of my article on Wacław Sieroszewski (1858–1945), is closely related to his stay — as an exile — in Siberia in the 1880s and early 1890s. Polish literature of the 19th century was dominated by the image of Siberia as a land of suffering, a place of exile for thousands of Poles. Sieroszewski wanted to show his compatriots a different, unknown face of this land, especially its eastern part — Yakutia. This prompted him to successively acquaint himself with the Yakuts as well as their geographical, natural and socio-cultural living environment. Yakutia and the Yakuts became the subject of many-sided studies of the Polish exile — scientifically reliable, extremely suggestive and artistic, and at the same time unmarred by sentimentality or pathos. They resulted in literary works, scientific articles published in Russian magazines and a comprehensive, one-of-a-kind monograph on the Yakut community. The first print of Sieroszewski's book in 1896 was a scientific event of world importance. The great scientific value and importance of the publication was evidenced, among other things, by the fact that the author was awarded the gold medal of the Imperial Russian Geographical Society, and after some efforts he was allowed to return to his homeland.

Keywords: Siberia, Yakutia, Yakuts, Siberian exile, Yakut ethnography